

S.JUMAGULOV'TIŇ YUMORLIQ GÜRRINLERINDE OBRAZ JARATIŇW SHEBERLIGI**Kudiyarova Rıslıxan Kadirbaevna – assistent oqıtıwshı**kudiyarova82@gmail.com*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı***МАСТЕРСТВО С.ДЖУМАГУЛОВА В СОЗДАНИИ ОБРАЗОВ В ЮМОРИСТИЧЕСКИХ РАССКАЗАХ****Кудиярова Рыслихан Кадирбаевна – ассистент преподаватель***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***S.JUMAGULOV'S SKILL AT CREATING CHARACTER IN HUMOROUS STORIES****Kudiyarova Ryslikhan Kadirbaevna – assistant teacher***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz***Tayanch so'zlar:** yumor, obraz, janr, syujet, badiy tasvir, konflikt.

Rezyume. Maqolada S.Jumag'ulov asarlaridagi yumoristik obraz masalasiga alohida to'xtalib o'tilgan. Obraz orqali qahramonning ichki dunyosi ochib beriladi. Yumoristik obrazlar orqali bo'lsa, yozuvchi qandaydir muammoni ko'tarayotgandek tuyuladi. Yozuvchi S.Jumag'ulov o'zining qisqa syujetli asarlarida yumor obrazi muammosini qanday tasvirlagani haqida fikr yuritiladi.

Ключевые слова: юмор, образ, жанр, сюжет, художественный облик, конфликт.

Резюме. В статье отдельно затрагивается вопрос юмористического образа в произведениях С.Жумагулова. Через образ раскрывается внутренний мир героя. Если юмор через образы, то кажется, что писатель поднимает какую-то проблему. Расскажем и рассудим о том, как писатель С.Жумагулов изобразил проблему образа юмора в своих короткосюжетных произведениях.

Keywords: humor, image, genre, plot, artistic appearance, conflict.

Summary. The article specifically addresses the issue of the humorous image in S. Zhumagulov's works. Through the image, the character's inner world is revealed. If the humor is through images, it seems as if the writer is raising a problem. Let us discuss and discuss how the writer S.Zhumagulov depicted the problem of the humor image in his short-story works.

Kirisiw. Biz bul maqalamızda qaraqalpaq ádebiyatında belgili orın iyelegen S.Jumag'ulovtıń yumorlıq gúrrińlerinde hár qıylı kásiptegi insanlardıń obrazın jasaw sheberligi haqqında sóz etpekshimiz. Onnan aldın gúrriń janrı haqqında toqtalıp ótpekshimiz.

“Gúrriń – turmıstı iqsham hám qısqa túrde sáwlelendiretuǵın prozanıń povestten kishkene janrlıq túri” [1:172]. Ol, negizinen, jeti-segiz betten aspawı kerek. Biraq, kórkem ámeliyatta kólemi eki bet penen júz bet aralıǵındaǵı gúrrińler de ushırasadı. Gúrrińde bir sózdi qosıw yáki alıp taslaw múmkin emes. Yumor – ómir tirishiligiń san álwan sırlarına jaqtı túsiretuǵın adamnıń ne bir jaǵdayların qamtıytuǵın qubılıs esaplanadı. Yumordı jaratıwdıń qozǵawshı kúshi yumorlıq sezim dep atasaq, yumorlıq sezimtalıq kóbinese kózi ashıq, aynalasına sın kóz benen qaraytuǵın, zamanlaslarına biyik talap qoyatuǵın jaǵımpazlıq ruwxtaǵı adamlarǵa tán boladı.

Tiykargı bólim. Jazıwshınıń “Ǵamxorlıq” gúrrińinde Sársen aǵa obrazı misalında jámiyettegi ayırım insanlardıń minez-qulqı ashıp berilgen. Sársen aǵa neshe jıl dawamında bir mekemede injener bolıp islegen. Gúrrińniń ataması biykargıa “Ǵamxorlıq” emes, gúrrińniń bas qaharmanı Sársen aǵa haqıyqatında da kúyew balasına ǵamxorlıq etip atırǵanday kórinedi. Qızı turmıstan ayırılǵan bolsa da Sársen aǵa kúyew balasınıń jumısındaǵı baslıǵına barıp, onıń aylıǵı kóbirek jerge ótkizip beriwın soraydı, usı kúyew balam qızım menen ajıralısıp ketken bolsa da táwir kóretuǵın kúyew balam edi, – dep sorap keledi. Baslıǵı Sársen aǵanıń bul ultimasına hayran qalǵan bolsa da, onıń bul sózin jerde qaldırmaydı. Bul kelip-ketiw eki-úsh retke shekem sozıladı. Gúrriń aqırında onıń “Sársen sum” degen laqabı bar ekenligin kelip-ketip júrgen waqtında kórgen adam baslıǵına túsindiredi. Misalı,

– Men bul adamdı bilemen. “Sársen sum” degen laqabı bar. Ol burınǵı kúyew balasına ǵamxorlıqtı qurı jasadı

júrgen joq, bunıń astında bir sır jatır. Bolmasa, ol kisiniń de burınǵı kúyew balasın atarǵa oǵı, kórerge kózi joq. Ol ǵamxorlıqtı astırtın, óz qızı ushın islep atır. Sebebi, burınǵı kúyew balası bul jası úlkeniń qızına 50 procent aliment tóleydi. Onıń lawazımı úlkeyip, aylıǵı qansha kóbeygen sayın, qızına aliment sonsha kóbeyip barıp túsip turadı ǵoy. Endi bir nárseni túsindiń be? [4:14].

Sársen aǵa shıǵarmada yumorlıq obraz sıpatında berilgen. Degen menen onıń aldın ózi islep ketken máke-mege sózi ótetuǵını anıq bolıp, kúyew balasın jaqsıraq, anıǵıraq aytqanda maylıraq jerge ótkiziwin sorap, ózin tap ǵamxorshı qaynataday etip kórsetkeni menen shıǵarma aqırında onıń ne ushın qatnay beretuǵınlıǵı ashılqanadı. Sebebi, qızı turmıstan ajırasqanı menen onnan aliment alıp otırǵanlıǵı, kúyew balasınıń aylıǵı qansha kóbeygen sayın aliment muǵdarı da kóbeyetuǵınlıǵı sózsiz. Solay eken, Sársen aǵa buni júdá jaqsı biledi. Buni jazıwshı jeńil kúlki menen jámiyettegi usınday insanlardıń joq emes ekenligin eskertkeney boladı.

Kórkem ádebiyattaǵı ómir shınlıǵınıń negizi – adam, yaǵnıy ómirdiń san álwan qubılısları, adam túsine alatuǵın, túsiniw baha beriw múmkin bolatuǵın kórkem dúnya adam kelbeti arqalı jasaladı. Jazıwshı sheberlik penen kórkem qıyalınıń arqasında kórkem sózdiń kúshi menen túrli adam obrazların súwretleydi. Hár obraz (kórkem kelbet) – ózinshe bir álem. San mıńlaǵan kelbetlerdiń adamlıq bolmısı da, ómirde atqaratuǵın xızmeti de, shıǵarmadan alatuǵın ornı da hár túrli boladı. Hár bir obrazdı jaratıw tarıyxı bolıwı menen qatar, hárqaysısınıń aqıl-oyı, temperamentı, psixologiyası, isenimi, ómirlik poziciyası, jasaw jaǵdayı hám t.b. túrlishe súwretlenedi. Kórkem shıǵarmada sonday obrazlardıń sáwlesi jasalıp, olardıń san álwan jaǵdaylardaǵı qarım-qatnasına tiykarlanıp, túrli soqlıǵısıwlar arqalı ómirdiń tiykargı máseleleri sáwlelenedi.

Jazıwshınıń usı toplamına kirgen “Dizim” dep atalğan gúrrińi bar. Bul gúrrińde oqıwǵa tapsırıw barısı hám onda imtixannan ótiw jaǵdayı sóz etilgen. Gúrrińdegi texnikum direktorı obrazı yaǵnıy baslıq adamlardıń obrazı kúlki astına alıp berilgeni menen jámiyettiń bir bólegi sıpatında da xızmet atqarǵan. Burınları oqıwǵa tapsırıw waqtında awızeki imtixan tapsıratuǵın bolǵan. Házir bolsa mámleketlik test orayı tárepinen dúzilgen testlerdi sheship oqıwǵa kiremez. Endi ne ushın gúrrińi ataması “Dizim”. Haqıyqatında da, dizimde barlar oqıwǵa kiretuǵın bolǵan, eger dizimde joq bolsań tap hámme sorawǵa juwap berseń de oqıwǵa tıse almaytuǵın bolǵan eken. Bunı jazıwshı abiturienttiń tilinen bergen. Mısalı,

“Birinshi imtixan alıwshı kóz áynegin bir dúziwlep qoyıp, áste keyin shalqaydı. Soń qolınıń astındaǵı qanday da bir qaǵazdaǵı dizimge barmaǵın juwırtıp úńile basladı. Ishim “gım” ete qaldı. “Taǵı tamam bolǵan jerim usı shıǵar. Qádimgi jıladaǵıday dizimge qaraw” degen baslandı. Ol onnan meniń familyamdı izlep atır. Áne, ele saǵan ańsat bilet túskeni menen keyninen usınday bar. Olar jáne jıǵıp jiberse, bul texnikumnan tórtinshi márte jıǵılıp qaytqanım boladı. Bul ret te basıma usı dizim degen bále jetetuǵın boldı-aw” [4:31].

Alınǵan bul mısaldan kórinip turǵanınday, abiturient haqıyqatında da úsh sorawdıń hámmesine tolıq, anıq juwap beredi. Biraq, dizimde bolmaǵanı ushın imtixan alıwshılar onıń juwabına qanatlanbaǵanın aytp, keyingi jılı tapsırıwın aytağı. Ashıwlanǵan abiturient kútilmegende olardıń aldındaǵı dizimdi urlap qashıp ketedi. Bunday jaǵdaydı oyına da keltirmegen imtixan alıwshılar onıń izinen juwırıp ketedi. Jolda texnikum direktorı ne shawqım bolıp atırǵanın soraydı. Imtixan alıwshı muǵallimler jaǵdaydı túsindiredi hám onı tez uslawı kerek ekenligin aytağı. Álbette, eger onı tiyisli jerine alıp barsa, hámmesi jumıstan shıǵatuǵın sózsiz. Báلكim shıqpawı da múmkin, sebebi:

Abiturient Ótemuratov, toqta deymen. Bizlerdi mına duyım jurıta masqara qılatuǵın boldıń. Bir minut sóyleseyik!

- Yaq, bolmaydı! – dedim men tilim awzıma tıǵılıp. Bul dizimdi tiyisli orınlarǵa jetkeremen.

Sen óypte, inim. Bunnan sen hesh payda taba almaysań. Sol tiyisli orınlarıńnıń balaları da sol qolındaǵı dizimde. Onnan góri keliseyik! [4:33].

Bunnan kórinip turǵanınday hámmesi tek óziniń paydasın ǵana gózleydi. Waqıya qaharmanı da imtixan alıwshı muǵallimler menen kelisedi. Buǵan texnikum direktorı da qayıl boladı. Gúrriń aqırında abiturient student bolıw baxtına miyassar boladı. Ol óz jolın tabıw ushın texnikum muǵallimleri hám direktorınıń qılǵan isine muwapıq ózlerine de sol joldı qolladı. Basqasha qılıp aytqanda, dizimdi tiyisli orınlarǵa bergeni menen de payda tappaytuǵın edi. Bári bir student bola almaytuǵın edi. Mısalı,

– Sol dizimniń keynine ózińniń familyańdı tirkep jibereyik. Bul dizimge ilinseń, texnikumǵa kirdim dep qoya ber!

– Aldamaysız ba?

– Yaq, aldamaymız. Aramızdaǵı texnikum direktorı da buǵan qayıl. Bizler bir sózli adamlarmız!

Olar rasında da bir sózli adamlar bolıp shıqtı. Men bul qaysı texnikum ekenin aytpay-aq qoyayın. Usı kúnleri son-da oqıp atırman [4:33].

Hár bir jaman adamnıń qılıǵına kúlseń, oǵan ráhátlenip kúlme, ırza bolǵanınnan kúl, ızalı kúlkińiń ózi de qayǵı.

Onday kúlkige barqulla óziń de salınbaǵaysań, hár bir jaqsı adamnıń jaqsılıq tapqanına kúlseń, onıń jaqsılıqtı jaqsılıǵınan tapqanlıǵın úlgi etip kúl. Hár bir úlgi alıwdıń ózi de waqtı menen toqtaydı. Kóp kúlkiniń hámmesine de maqtaǵanıń joq, onıń ishinde bir kúlki bar – quday jaratqan ornı menen ishten, kókirekten kelmeydi, qoldan jasap, sırtı menen bet-awzına dúzep, kulkini sánlep, sulıwlıq ushın kúletuǵın boyama kúlki”, – degen ullı Abaydıń ózi ráhátlenip kúliwden baslap, olardıń ishki-sırtqı sıpatlarına sholıp ótedi [1:100-101].

Jazıwshı bul gúrrińinde qanday da bir kásip iyesin alıp qaraǵan bolsa da, sol kásip arqalı basqa usı kásipke uqsas insanlardıń obrazı beriwge háreket etkenligin kóremiz. Abaydıń sózleri menen aytqanda, avtor kóz astına alǵan yumorlıq obrazǵa shın iqlasıń menen kúliwıń kerek, bul gúrrińde de obrazlardıń jaǵdayı kúlkili hám ashınarlı edi.

Hár bir kórkem obraz – óziniń tarıyxı, ózgeshelik, psixologiyalıq jaqtan qaytalanbas qubılıs. Realizm ádebiyatındaǵı adam obrazları kórkemlik jaǵınan hár túrli usılda jasalıwı menen, solardıń barlıǵında da jazıwshınıń ózgeshe baǵdarı usı obraz arqalı kitap oqıwshıǵa tásir etiw, kewline oy salıw, jaqsılıqqa tárbiyalaw kerek. Tárbiyalıq tásir etiwdiń jolı da júdá kóp: tikkeley úlgi usınıp, durıshlıqtı kórsetiw, unamsız jaǵdaylar arqalı neshe obrazlardı súwretlew bar. Satira “aqır-aqıbetinde obrazdı sınawǵa, dártti jeńillestiriwge, islewge bolmaytuǵın kórinislerdi áshkaralay otırıp, tárbiyalaw tiyis” [3:192].

Álbette, ádebiyatıǵı yumordı tek qubılıstı yamasa subyektti kerisinshe kórsetiw, joqqa shıǵarıw, kúlki etiw quralı dep bir tárepleme alıp qaraw qáte boladı.

Epikalıq shıǵarmalarda, sonıń ishinde gúrrińlerde qaharman obrazınıń jaratılıwı tiykarǵı orındı iyeleydi. Jazıwshılardıń idealı tiykarında jaratılıp atırǵan qaharmanlar obrazına dúnya hám ruwxıy álemdе júzege kelip atırǵan jetiskenlik hám kemshilikler sińdirilip kelinbekte. Bul bolsa, álbette, oqıwshı sanasına tásir etpey qoymaydı. Dóretiwshiler de áne usı maqsetti jáne de kúsheytiw maqsetinde insannıń sanasına tereńirek kirip barıwǵa hám onda júz berip atırǵan ózgerislerdi ózleri jaratıp atırǵan qaharmanlar obrazına sińdirip barıwǵa háreket etip kelmekte. Qaharman obrazı onıń sózinde, portret súwretlemesinde, avtor táriypinde hám is-háreketler bayanında kórinedi. Bul faktorlar birlesip, kitap oqıwshısı kóz aldına real insan obrazı sáwlelenedi.

Haqıyqatında da S.Jumaǵulovtıń qaysı gúrrińin alıp qaramayıq, onda jámiyettegi insanlardıń obrazı real túrde súwretlengeniniń gúwası bolamız. Mısalı, “Montyordıń monologı” gúrrińin alıp qarayıq. Shıǵarma atamasınan kórinip turǵanınday montyor kásibi haqqında sóz etilgen. Gúrriń qaharmanı Qalbay montyor. Ol óz waqtında sovxozda partkomnan keyin tilge alınatuǵın adam bolǵan. Sol waqıtta toy-mereleden tuppа-tuwrı telejka menen onıń úyine “molla pay” degendey “montyor pay” jiberiletuǵın bolǵan. Eger “montyor pay” jiberilmese togın óshirip taslaytuǵın adam bolǵan eken. Mısalı,

Sovxozımızdaǵı Ótebay dúkansı súnnet toy berdi ǵoy. Oy, jaman. Bizge “montyor pay” jibermepti. Áne, sonda tamasha boldı. Qonaqları endi ortaǵa tabaqtı ala bergende “zamikanie” dep sovxozdıń svetin óshirdim de tasladımǵoy. Sonnan beri kelip jalınadı. Tıńlamadım. Awıldıń jası úlkeni Nurjan aǵaǵa deyin araǵa tústi-aw. Tıńlamadım. Tań aldında transformatordı jortaǵa uzaq remontlaǵan bolıp, zorǵa jaqtım.

Kúlemen-aw, eki jıldan keyin usı Ótebay dúkanshı kelin túsirip jáne toy berdi. Biysharanıń kózi qattı qorqıp qalıptı. Toydan bir kún burın qarasam, úydiń janındaǵı transformatorǵa bir ılaqlı eshkini “montyor pay” dep baylap ketipti” [4:37].

Kórinip turǵanınday, Qalbay montyor pul dese hámme nárseni islewge qayıl insan obrazında súwretlenedi, buni tek ǵana óziniń kásibi arqalı isleydi. Óz kásibinen nápsisi jolında paydalanatuǵın insanlar da joq emes, álbette. Ol usı “montyor pay”dı almasa adamlardıń togın óshirip, ózi bolsa arqayın kúlip otıratuǵın dárejede ar-namısın satqan adam. Ol tek ǵana “montyor pay” bermegen adamlardı ǵana emes, al balasın urıp jibergen adamǵa ashıwlanıp, awılında bolıp atırǵan namazǵa da qaramay tokti óshirip taslaydı. Sebebi, qaytı bolǵan adamnıń balası Qalbaydıń balasın urıp jibergen eken. Bul jaǵday jazıwshı tárepinen tómendegishe súwretlengen:

Tiye bersin Xojabay araq iship suwǵa ketip ólgende de bir basa-bas boldı. Onıń kishkentay balası biziń bala menen oynap júrip “Ákeń montyor bolǵanına maqtanba?” dep urıp, murın daladay qan qılıp jiberipti. Ashıw ne qıldırmaıdı, ólige de qaraǵanım joq. Transformatorǵa bardım da, svetti óshirip tasladım. Sonnan soń úyde basa bas bolǵan. Qarańǵıda talay ayaq kiyimler awmasqan, birewdiń kiyimin birew kiyip ketken. Mápriwza kempir úyindegi qonaqlarǵa taza sorpa dep, bir tabaq juwındı aparǵan. Qıdırbay qarańǵıda kórmey, qazan-tabaqtı jalawǵa kelgen iyt shıǵar dep, dalada otırǵan Ótep mollanı keseklegen. Qullası, kóp qırǵın bolǵan-aw... [4:37].

Usı qatarlardan kórinip turǵanınday-aq, Qalbay montyordıń obrazı ele de tolıq ashıladı. Ol ózinen basqanı oylamaytuǵın insannıń obrazında súwretlenedi. Jazıwshı bul gúrrińdi yumorlıq gúrriń sıpatında alıp qaraydı. Bul gúrrińdi yumor degennen satira dep bahalasa maqsetke

muwapiq bolar edi. Gúrrińdi oqıp otırıp insanda hesh qanday kúlki tuwdırmaıdı, kerisinshe adamnıń ashıwına tiyiwı sózsiz. Qalbay ózi montyor bolıp, adamlardıń togın óshirip taslay beretuǵın bolǵanı ushın, oǵan hesh kim sóylemew kerek. Eger sóylep qoysańız yamasa toy-sadaqada hayalına tómenlew shıt-shúberek berseńiz barıp toǵıńızdı óshirip kele beredi. Usınday qásiyetti ózine jámelegen obraz awıldan qalaǵa kóshkende biraz qıynaladı. Biraq, ol bunıń da jolın tawadı. Adamlardıń úyine ózin qalalıq elektr tarmaqları tarawında monter bolıp isleytuǵın adam sıpatında tanıstıradı. Bul boyınsha ózine qızıl knijka alıp qoyıptı. Sherigi Tawbay menen birgelikte “leviy” basıp turadı. Birinshi Qalbay úylerdi aralap, neshe aydan berli tokqa pul tólemegenlerdiń tokların qıyıp ketedi. Ol tekserip bolǵannan keyin sherigi Tawbay velosiped penen sol kósheden ótip, svetlerin jaǵıp beredi. Tawbay jiynaǵan pullardı ortaǵa qoyıp, keyin ekewi ortaǵa túsken pullardı bólisip aladı. Usı waqıya arqalı Qalbay obrazı pútkilley ashıladı. Haqıyqatında da, gúrrińdi birinshi oqıǵanıńızda júzińızde azmaz bolsa da kúlki juwıradı, degen menen usınday insandardıń jámiyetimizde jasap, xalıqtı aldawı ashınarlı jaǵday ekenin kórip tóbe shashımız tikke turadı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, Saylawbay Jumaǵulov sońǵı jılları jazılǵan yumorlıq gúrrińleri arqalı aynalamızdaǵı júz berip atırǵan hár qıylı kemshiliklerdi satiralıq til menen emes, al yumorlıq kúlki menen “emlewge” háreket etip otır. Haqıyqatında da, jazıwshınıń ayırım yumorlıq gúrrińlerinde jan átirapımızda usınday insandardıń bar ekenligi, onı kúndelikli turmısta kórip júrgenligimiz gúrriń oqıp otırıp kóz aldımızǵa keledi hám adamnıń júzinde biraz bolsa da kúlki juwıradı. Biz, bul maqalamızda S.Jumaǵulovtıń ayırım yumorlıq gúrrińlerinde yumorlıq obrazlar sisteması haqqında aytıp óttik, onıń bunday mazmundaǵı gúrrińleri ele de kópshilikti quraydı.

Ádebiyatlar

1. Абай. Еки томдық шығармалар жыйнағы. II Том. – Алматы: «Жазыўшы», 2020.
2. Ахметов С, Есенов Ж, Жәрімбетов Қ. Әдебиәттануы атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлігі. – Нөкіс: «Билим», 1994.
3. Кожекеев Т. Қым-қуыт здер. – Алматы: «Санат», 1999.
4. Жумағұлов С. Мениң ҳаялым жазыўшы. – Нөкіс: «Арал» журналы редакциясы, 1992.